

Càtedra *Màrius* **Torres**
d'Estudis sobre Patrimoni Literari Català

La literatura a Ponent.

Una visió de conjunt

Per Enric Falguera

Ciutat en romanç, dibuix al llapis de Màrius Torres

Presentació

La tradició literària contemporània a Ponent (el concepte inclou tant les terres del pla de Lleida com els territoris pirinencs) s'enceta a mitjans del segle XIX a redós del moviment cultural de la Renaixença. En realitat, des d'aquest segle fins a l'actualitat les lletres lleidatanes han estat un exemple de superació i creixement, i de consolidació d'uns escriptors, unes plataformes, unes infraestructures i un públic lector que les han convertides en un dels focus més lluents de les lletres catalanes d'aquest inici del segle XXI. No en va, les recents cites literàries de prestigi, com ara la Fira de Frankfurt, coronen obres de temàtica ponentina com *Pedra de tartera* de Maria Barbal, autora originària de Tremp, o *Les veus del Pamano*, ambientada als Pirineus i obra d'un ponentí d'adopció com és Jaume Cabré.

1. Els primers intents de cohesió. Renaixença i Modernisme

El 1862 és l'any que marca el camí de la revitalització de la literatura catalana a Lleida. És l'any de la fundació de l'Acadèmia Mariana. Aquesta institució esdevé la impulsora del moviment de la Renaixença a les terres lleidatanes, de la mà, entre d'altres de Lluís Roca i Florejachs, un dels prohoms del moviment a Lleida, l'Acadèmia crea els Jocs Florals a la ciutat. Hi són premiats personatges com Joaquim Rubió i Ors, Àngel Guimerà i Tomàs Forteza. És, doncs, el primer intent de connectar la tradició lleidatana amb la general catalana. I en aquesta connexió, hi té un paper clau l'esmentat **Lluís Roca i Florejachs** (1830-1882).

Aquest és, sens dubte, el gran prohom de la Renaixença a Lleida. Roca es forjà en els Jocs Florals barcelonins i és l'únic autor lleidatà que participa en l'antologia *Los trovadors nous* d'Antoni de Bofarull (1858). L'altre gran autor del període és **Josep Pleyan de Porta** (1841-1891). És autor de 65 poemes de tema històric i de grandiloqüent exaltació patriòtica, tot seguint l'estètica romàntica, i del primer diccionari biogràfic d'escriptors lleidatans, el 1873, dins la seva obra *Apuntes de historia de Lérida*.

Les bases literàries que assenten els primers homes de la Renaixença culminen amb la figura de **Magí Morera i Galícia** (1853-1927). Morera és el poeta que fa de pont entre la generació vuitcentista i els poetes que anys a venir publicaran la seva obra dins l'òrbita del Noucentisme primer i el Simbolisme després. Morera i Galícia comença a escriure poesia en castellà i no és fins a *Hores lluminoses* (1910), un llibre amb pròleg de Maragall, que escriu en català.

La poesia de Morera recrea l'univers lleidatà: els seus símbols, els seus paisatges, les seves llegendes, els quals eleva a dimensions universals. El poeta lleidatà també es revela com un gran traductor, i per exemple publica el 1912 i el 1913 els sonets de Shakespeare.

2. La plenitud del nou-cents

Amb el mestratge de Morera i Galícia com a principal referent, als anys vint es donen a conèixer una sèrie d'autors que, també des de posicions individuals i aïllades, connectaran amb els moviments generalistes i intentaran establir grup. El més veterà d'aquests literats és **mossèn Antoni Navarro** (1869-1936). El poeta de la muntanya inaugura la seva carrera el 1903, però és amb els reculls *De l'infinit poema* (1922) i *Roses i estels* (1925) que assoleix el cim poètic. Autor d'una poesia didàctica, vital i sincera, Navarro evoluciona des d'una poètica de base retoricista i romàntica, a l'estil dels poetes del segle XIX, fins a una de més intimista, en què el paisatge és interior i el poema, de gran musicalitat i expressivitat, s'estructura a partir d'imatges. Així, en la seva obra se sintetitzen les dues principals tradicions literàries del moment, la de Jacint Verdaguer i la de Joan Maragall.

Un altre poeta destacat és **Josep Estadella i Arnó** (1880-1959). La seva poesia parteix de posicionaments de recreació de la tradició popular per desembocar en una reflexió existencial, provocada per la guerra i l'exili. Potser, el poeta més destacat d'aquest grup, amb el permís de Màrius Torres, és **Jaume Agelet i Garriga** (1888-1981). Agelet assimila la lliçó romàntica per mitjà del sedàs simbolista i algunes pinzellades surrealistes per construir un univers líric intimista i centrat en la recerca de l'arcàdia infantil. Una

poesia, feta d'imatges, que connecta amb la tradició literària lleidatana, aquella que descriu els tòpics del paisatge de la ciutat: la Seu Vella, el riu, l'horta... El millor Agelet el podem llegir en poemaris com *La tarda oberta* (1927), *Hostal de núvols* (1931), *Pluges a l'erm* (1953) o *La gàbia de la faula* (1964). Finalment, el poeta més jove del grup és Joan Duch (1899-1929), autor d'una poesia de tall noucentista que publica pòstumament en un únic recull: *Les hores gerdes* (1931).

Si parem una mica d'atenció ens adonarem que la nòmina d'autors ponentins es redueix als poetes. Com passa amb el conjunt de la literatura catalana, la novel·la queda marginada de l'escenari literari i no és fins als volts de 1925 que es produeix una revitalització del gènere. A Lleida, aquesta revifalla la protagonitzen dos noms: Alexandre Plana (1889-1940), lleidatà de naixement, que

publica, entre d'altres, *A l'ombra de Santa Maria de Mar* (1923), obra d'estètica noucentista, i *El mirall imaginari* (1925); i, especialment, **Ramon Xuriguera** (1901-1966), novel·lista, assagista, traductor i dinamitzador cultural i polític, que publica durant la dècada dels 30 les novel·les *Volves grises* (1932) i *Desordre* (1936), i el recull de contes *Espills adormits* (1932).

Però, a banda de la seva tasca com a narrador, Xuriguera és un dels responsables d'un dels intents més importants i seriosos de creació d'una infraestructura i un grup literaris i culturals a la capital catalana. Durant dos anys, entre 1926 i 1928, dirigeix una de les dues publicacions claus per entendre l'entrellat cultural de la Lleida d'entreguerres: la revista *Lleida*. Aquesta publicació vol ser el pont, el lligam entre la tradició literària iniciada al segle XIX, i representada per Pleyan de Porta i Morera i Galícia, i la seva continuïtat contemporània, que, en el cas lleidatà, simbolitza Agelet i Garriga. L'operació de vindicació d'Agelet com el poeta modern de Ponent i el representant d'aquestes terres en el conjunt de la nova poesia catalana d'estètica postsimbolista es produeix també a les pàgines de l'altra gran publicació de l'època: *Vida Lleidatana*. Des d'aquesta revista es du a terme un projecte de col·lecció literària, "Biblioteca Lleidatana", que vol esdevenir una empresa que canonitzi i estableixi la nòmina d'autors i obres de Ponent. El projecte fracassa, però publica dos volums molt importants: les *Poesies completes* (1929) de Morera i Galícia i *Lleida en la Renaixença literària de Catalunya* (1935) de Mn. Bonaventura Pelegrí.

Aquesta darrera obra suposa el primer intent conscient de fixar una tradició literària a Ponent i d'avaluar-ne els diferents estadis evolutius i els autors més representatius. La presència de revistes, col·leccions, editorials, i l'elevat nivell literari d'alguns autors permet fer d'aquest període el punt àlgid de la tradició literària local fins al moment. Tant és així, que la necessitat de fer balanç és peremptòria i només un any després apareix una altra visió de conjunt, molt més moderna, lúcida i crítica que la de Pelegrí, *L'aportació de l'Occident català a l'obra de la Renaixença* (1936) de Ramon Xuriguera. Finalment, la cultura a la ciutat també té espai per les propostes més avantguardistes i modernes representades per la revista *Art* i els plantejaments estètics d'Enric Crous o Leandre Cristòfol.

Aquesta etapa de plenitud culmina amb l'obra de **Màrius Torres** (1910-1942). Poeta de gran sensibilitat, la seva obra d'arrel simbolista, se centra en la natura, la mort, l'amor, el pas del temps i la religiositat com a grans temes. Tots ells marcats per la guerra i el sentiment de pèrdua a la recerca d'una transcendència. Els poemes de Màrius Torres, publicats a l'exili, el 1947, es converteixen en símbol del final d'una època plena que acaba tràgicament.

3. Els anys grisos del franquisme

Després de la guerra civil espanyola i l'exili de molts dels escriptors catalans comença per a les lletres catalanes un període d'ostracisme i grisor. Situació que a Lleida es viu amb especial decaïment. Una devastació física i moral que deixa el territori sense les personalitats que havien contribuït en els anys anteriors al desvetllament cultural i literari. Lleida durant la dècada dels 40, 50 i 60 viu en un veritable desert intel·lectual.

Només, des de 1953, a recer de la publicació *Labor* es donen a conèixer algunes noves veus que marquen els camins de les lletres lleidatanes. Són autors com Josep Vallverdú, Guillem Viladot, Dolors Sistac o Miquel Lladó. Als tímids inicis literaris d'aquesta generació, s'hi afegeix la lenta recuperació de la veu poètica dels autors de la generació anterior: els germans Xuriguera o Agelet, silenciats i desconnectats dels cenacles i grups literaris resistents.

El primer gran símptoma de recuperació es produeix amb la publicació de l'antologia *Lleida, vuit poetes* (1968), on publiquen Jaume Agelet i Garriga, Manuel de Pedrolo, Guillem Viladot, Anton Sala-Cornadó, Josep Grau, Miquel Lladó i Concepció G. Maluquer. Curiosament, la majoria d'ells després faran carrera com a narradors. Lleida continua entenent la literatura a través de la poesia. Aquesta antologia és la resposta literària a l'estratègia de grup i a la reflexió crítica sobre la ciutat que Josep Vallverdú entre d'altres proposa a *Lleida, problema i realitat*, un llibre emblemàtic de 1967 que planteja la singularitat i la personalitat pròpies d'aquest territori amb la finalitat d'articular un moviment i una estratègia que presentin Ponent a Catalunya. Un projecte que amb el temps, tot i les bones intencions inicials, no va acabar de quallar. A finals de la dècada dels seixanta es dona a conèixer un grup de poetes nascuts en els anys trenta, amb Jordi Pàmias, Teresa Roses o Rosa Fabregat. Tot aquest conjunt d'autors, especialment Pedrolo, Viladot, Vallverdú i Pàmias, que permeten l'enllaç entre la generació de preguerra i la dels joves autors de la generació dels setanta, ha estat crucial en el panorama literari i cultural ponentí, perquè ha contribuït a la creació d'un mercat cultural i a difondre la veu de la ciutat més enllà de la Panadella.

En aquest sentit, la figura clau és **Josep Vallverdú** (1923). Autor d'una obra assagística que ha servit per definir el concepte de Ponent i expandir-lo més enllà del territori, amb obres com *Proses de Ponent* (1970) o *De Morera i Galícia a Guillem Viladot* (1980), és, també, mestre de diverses generacions de ponentins. Vallverdú és conegut arreu del territori com a autor de novel·la juvenil. En destaquen els títols següents: *Rovelló* (1968), *L'alcalde Ferrovell* (1981) o *El testament de John Silver* (2007). Ha guanyat nombrosos premis: Premi d'honor de

les lletres catalanes, Serra d'Or, Folch i Torres... També ha conreat la narrativa per a adults i la memorialística.

Guillem Viladot (1922-1999) és autor d'una obra de tall avantguardista, impregnada per l'esperit de revolta i propera al joc de paraules i a l'humor absurd, fins als poemes visuals. Com a narrador ha publicat, entre d'altres, *La cendra* (1970) i la tetralogia *Memòria de Riella* (1974); com a poeta, dona a conèixer tota la seva poesia entre 1991 i 1998.

Manuel de Pedrolo (1918-1990) és novel·lista, poeta i dramaturg. Per sobre de tot és un experimentador narratiu i ha assajat diversos gèneres, formes i estructures narratives. La seva obra és una reflexió sobre l'existència i una lluita per la llibertat. D'entre la seva àmplia producció destaca: *Homes i no* (1954), *Temps obert* (1963-1980), *Totes les bèsties de càrrega* (1967) i *Mecanoscrit del segon origen* (1974).

Fixem-nos que durant els anys 60 i 70 es produeix un *boom* de narradors com mai abans s'havia donat en les lletres lleidatanes. No només per quantitat, sinó per qualitat i reconeixement general.

El darrer autor d'aquesta generació és ja un poeta: **Jordi Pàmias** (1933). S'estrena amb *La meva casa* (1972), premi Salvat-Papasseit. La seva obra, de tradició simbolista, basteix un univers amb quatre referents bàsics: el paisatge, el record de la infantesa i la joventut, l'amor i el mite, tant cristià com clàssic. Destaquen, entre d'altres, els poemaris *Flauta del sol* (1979), *Àmfora grega* (1985), *El camí de Ponent* (1990), *Narcís i l'altre* (2002), *Terra cansada* (2004) i *La veu de l'àngel* (2009).

Així, la dècada dels setanta inicia el camí de recuperació de la cultura i, doncs, de la literatura a les terres de Ponent. El 1971 s'inicien els estudis de Filologia a Lleida, el 1976 Maria-Mercè Marçal guanya el premi Carles Riba per *Cau de Llunes* i dos anys després ho fa Jordi Pàmias per *Flauta del sol*. El mateix 1978 sorgeixen dues revistes fonamentals: una, des de l'àmbit acadèmic: *Quaderns de Ponent*, d'assaig i poesia; i una altra: *L'Estrof*, on publiquen els autors que marquen el creixement poètic de la Lleida democràtica: Jaume Pont, Maria-Mercè Marçal, Pere Rovira, Joan Barceló, Josep Borrell o Francesc Pané.

4. La recuperació de la normalitat

L'arribada de la democràcia i, en especial, l'aposta cultural de **Jaume Magre** (regidor de l'Ajuntament de Lleida entre 1979 i 1991) fan possible la lenta però ferma recuperació de la normalitat literària en dos àmbits: 1) el crític i d'infraestructures, i 2) el de la creació.

En primer lloc, calia fer de Lleida una ciutat amb tradició literària i infraestructures. La dictadura havia anorreat la pròpia tradició i calia refer-la. En aquest sentit hi ha dos llibres que contribueixen a recuperar i definir la tradició. Són *Escriptors Contemporanis de Ponent* (1982), a cura de Josep Borrell, una veritable història de la literatura lleidatana i obra de referència imprescindible per conèixer la pròpia historiografia; i *Narradors de Ponent* (1987), a cura d'Emili Bayo i Xavier Macià, amb l'objectiu de mostrar noves veus i recuperar les de postguerra. Aquest mateix objectiu té la col·lecció "Autors de Ponent", que, sota la direcció de Jaume Pont, publica en dos anys (1986-1987) 15 volums sota el segell de Llibres del Mall.

El 1984 es crea el premi d'assaig "Josep Vallverdú", avui un dels més consolidats d'aquest gènere arreu dels Països Catalans; el 1995, el premi de poesia "Màrius Torres", i el 2002, el de narrativa "Lleida". El 1987 també s'enceta la revista *URC*, subtitulada explícitament *Monografies literàries de Ponent*. Aquesta publicació combina números monogràfics dedicats a l'estudi d'autors com Jordi Pàmies, Joan Barceló, Jesús Moncada, els germans Xuriguera o Maria-Mercè Marçal, amb números sobre la història literària, com els dedicats a la poesia lleidatana de finals del segle xx, la literatura de la Franja de Ponent o les revistes literàries lleidatanes d'entreguerres. En l'actualitat, és l'única revista literària que apareix amb regularitat.

El 1989 es creen els premis literaris "Les Talúries" i el 1990, l'Ajuntament de Lleida publica el llibre *Escriptors de Ponent de la A a la Z. Volum I: creació literària*, que esdevé el primer inventari d'escriptors actuals i en actiu a les terres ponentines. En contraposició, el 1995 l'Oficina de Llengua i Literatura de Ponent del Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la Universitat de Lleida engega la col·lecció "Biblioteca Literària de Ponent", hereva de la "Biblioteca Lleidatana", que té com a objectiu publicar una selecció de les millors obres i dels estudis més actualitzats de la història literària local des de l'època medieval fins a la Guerra Civil. La col·lecció ha publicat, entre d'altres volums, l'epistolari

Càtedra *Màrius Torres*

de Manuel de Pedrolo i la poesia completa de Joan Duch, Magí Morera i Jaume Agelet. Finalment, el 1999 s'organitza el primerencontre de creadors, que avui té continuïtat en el "Festival Internacional de Poesia Mahalta".

Pel que fa a la creació, durant els anys vuitanta autors com Teresa Pàmies, Anton Sala-Cornadó, Rosa Fabregat, Pep Albanell, Mercè Canela, Carles Hac Mor, Josep Borrell, Francesc Pané, Josep Maria Sala-Valldaura, Jaume Pont, Joan Margarit o Pere Rovira es consoliden i assoleixen el reconeixement merescut. Cal valorar especialment l'obra de **Maria-Mercè Marçal** (1952-1998) i **Jesús Moncada** (1941-2005). Marçal és autora d'una obra marcada profundament per la simbologia femenina, a cavall de la tradició popular i culta. La seva obra poètica es troba recollida en el volum *Llengua abolida* (1973-1988), publicat el 1989. Com a narradora, va sorprendre amb *La passió segons Renée Vivien*, obra guanyadora de diversos premis, que mostra una gran riquesa lingüística i d'estil.

Per la seva banda, Jesús Moncada és autor d'una obra irònica, a cavall entre el realisme i la fantasia, que recrea el món rural a través de la narració fictícia del món mític de Mequinensa. Entre les seves obres destaquem: *Històries de la mà esquerra* (1973), *El Cafè de la Granota* (1985), *Camí de Sirga* (1988) i *Estremida memòria* (1997).

Hi ha també un seguit d'autors que fan la seva estrena literària durant la dècada dels 80. Pensem en Vidal Vidal, Pep Coll, Maria Barbal, Mercè Ibarz, Miquel M. Gibert i, més tard, durant els anys noranta i primers del 2000: Màrius Blàvia, Emili Bayo, Albert Villaró, Imma Monsó, Txema Martínez, Francesc Serés o Núria Perpinyà.

A poc a poc, les lletres lleidatanes han anat consolidant el seu lloc dins la literatura general i han diversificat els gèneres. Així, durant aquest segle xxi han esdevingut un dels motors de la literatura catalana. Una bona prova d'això és l'èxit recent en premis d'aquests autors de procedència ponentina: Pere Rovira, Jaume Pont i Txema Martínez han guanyat el premi "Carles Riba" de poesia el 2002, 2006 i 2007, respectivament; i Pep Coll, el "Sant Jordi" de novel·la el 2007. Imma Monsó, Jordi Pàmias, Emilio Bayo, Joan Margarit, Francesc Serés, Núria Perpinyà i Miquel M. Gibert també han guanyat premis d'abast nacional durant aquest període (2000-2009). Així, doncs, aquests èxits assolits ja no permeten la distinció entre literatura de Ponent i literatura general, perquè aquella ja forma part indissoluble d'aquesta.

